Akif Aşırlı

1917-ci il inqilabından sonra Rusiya mahkum millətlərinin istiqlala qovuşacağını gözləyən Azərbaycan siyasi elitası, ziyalıları və xüsusən fəal gəncləri müstəqil təşkilatlar, dəmoklar yaratdılar. Təkamülün müəyyən qədər yolu müşayiəçiləridir milli siyasi qüvvələr önce Rusiyanın tərkibində milli-mədəni muxtariyyət, sonra onun muxtariyyəti fikirlərini dilə gətirib, camiyyətə təlqin etdilər. 11-ci il oktyabr hadisələri və Bakıda erməni-bolşevik birləşmələrinin türkçülüklərə müharibə milli qüvvələrin qarşısında nəhayət sual qoydu: "Zəiflətdiyimiz yaşıyan Azərbaycan türkləri tarixi şəraitdən nece istifadə etməli və xalqa hansı dövlət yanırmış yolu göstərilməlidir?" İstiqlaçılar yalnız Cümhuriyyət ideyasının etnik və dini baxımdan zəngin olan Azərbaycanda daha səviyyəli olduğunu düşünürdülər. Ancaq bu fikirlərin əleyhinə olanlar do vardı. Bu qüvvələrin bəziləri hesab edirdi ki, Azərbaycan heç vaxt müstəqil yaşaya bilməz.

Kilayət qədər geniş sosial bazaya arxalanan istiqlalçılar bu yolda ən optimal variantlardan istifadə etməyə çalışırdılar. Siyasi və mədəni fəaliyyətə yanaşı, onların gördüyü ilk işi də "Cümhuriyyət nədir?" kitabçasının nəşri oldu. Bu yolda gənclər daha çox fəallıq göstərdilər. Bütün millətlərin siyasi kitabларla maarfləndirmi gözəl anlayan gənclər kitabçanın çapını sanat edən gəncləri bu cün qaçılmadılar:

"Hamı millətlərin böyük siyasi kitabları olduğu halda bu Qafqaz müsəlmanların məhkum olduğumuz insanın olaraq, gəncliyi bu arasında "İttifaq" naşriyyatı camiyyəti təsis etdi. Bu kiçik qüvvəmiz ilə millətimiza sidmt edirə deyə ilk əsərimiz olmuş "Cümhuriyyət nədir?" kitabını nəşr edirik". Bakıda "Orucov qardaşlarının Elektrik mətbəsi"ndə çap olunan kitabın qiymətli 10 qapik idi. İlk səhifədə "Qardaş könnəl" dərgisinin elanı çap olunub. Yığcam, faktlarla zəngin olan kitabçada dövlətlərin idarə formaları və tarixi barədə məlumatlar verilir və Rusiyanın əski üsul idarəsinin ləğvindən sonra müstəqilliyə qovuşacaq millətlərin formanı və idarəçilik forması seçəcəyinin müəbət və mənfi tərəflərі izah olunur. Amerika, Fransa, İsveçə və başqa dövlətlərin tarixi, keçib-gəldikləri yol əsas bir dilə izah edilir, monarxiya, prezident və parlament idarəçiliyinin müsbət və mənfi tərəflərine diqqət yönəlir. Sonda isə xalq tərəfindən seçilən və parlament qarşısında hesabat verən respublika, cümhuriyyət üsul idarəsi yeganə müəbət yol hesab olunur.

Rusiyanın əski üsul idarəsi məhv edildi. Indi isə yeni üsul idarə bina etmək lazımdır. "Rusiyanın üsul idarəsi na tovr olmalıdır" sualına boyle cavab vermişiyz: - Cümhuriyyət üç növdür: 1) Cümhuriyyət-amalo; 2) mətnut cümhuriyyət; 3) Sarvətdarlar cümhuriyyəti.

Cumhuriyyet əlam nədir? Rusiya nə üçün cümhuriyyət olmalıdır? Bu suallara cavab verməkdən ötrü Rusiyadan çox qabaqa uzatıa vəsiləyi hayatı başlayan dövlətlərin no tovr təşkil edildiyi ilə aşına olmaq lazım gəlir.

Başqa dövlətlərin nə tövr təşkil edildiyini yazmazdan əvval əlavə edək ne oldüğu barəsinin izahat vermək:yiz. Dövlət hüdudu (sərhədi) müayyən bir yerdə yaşayıb və bütün ətrafında aid bir hökumət alıyyəsə tabe olan insanlardan ibarətdir. Hökumətin vəzifəsi:

1) Vətən ətrafından ortü hökumət qanun verir. Və bunlara bütün ətrafı, vətən tabe olmalıdır.

2) Qonunu pozanları və onu icra edənləri hökumət mühakimə edir.

3) Hökumət dövlət idarə edib və qanun icra etmək üçün binəkilərdə bulunur. Qanun hökumət tərəfindən verildiğina baxmayaraq onların icrası üçün edilən binəkilərinə qanuna qüvvəsi olmayır.

Buna göre də hökumət kimin əlində olduğunun böyük əhəmiyyəti və mənası vardır. Dövlət bir neçə üsulda edilir: Bir mütəəyyən (padşahlıq), digəri isə cümhuriyyətdir. Mütləqiyyət idarəli dövlətlərdə hökumətі-aliyya (xeronovna vasi) padşahdan əlində olur. Hərgaha dövlət idarəsi bütün-bütünə padşahın ixtiyarında olar isə o vəqt öyle bir idarəyə idarəi-mütləqə deyilir. Yəni bütün hökumətі padşah özü bildiği kibi idarə edir. Dövlət dumasi tesis olmadan və hətta olandən sonra da Rusiyanın padşah bə bildiği kibi idara edirdi. Padşahın böyük haraketləri camaatı, onu i başından rədd etməga məcbur etdi. Bəzi dövlətlərdə hökumətі-aliyyə padşahın ixtiyarı mqutaə qanunları ilə mahdud edilib padşah öz tərəfindən heç bir qanun qoya bilmayib, ancaq qonu adi vər.

İngiltərədə, Belçikada padşahın ixtiyarı macilis-mabusa (parlamento) ilə mahdud edilmişdir. Macilisi-mabusan camaat nümayəndələrindən təşkil edilib, onun verdigi qanunu padşah təsdiq edir.

Padşah macilisi-mabusanın verdigi qanunları təsdiq etməga ixtiyarı vardır. O vəqti o parlamenti buraxıb, yenisini davat edir.

4. Hərgah macilisi mabusanda birinci-ikinci verdigi qanunu qabul edirsə, o zaman padşah o qanunu təsdiq etməga məcburdur. Əgər vəqt macilis-mabusan ilə padşah arasında narazılıq əmələ gəlir. Camaat öz nümayəndələrinin tərəfini saxlamağa başlar, o zaman padşah dövlətin əsas qanunlarını yeni-yə mqutaqqir pozmuş olduğundan mövqe çox pis olur.

Osmanlı və sultanatı-mütləqiyyə məşruiyyətin, yani (konstitusiya tərəfdarı) ne olduğunu bir növ anlamışdı. Məşrutədə əli-hökumət padşah və cümhuriyyət nümayəndələri (macilis-mabusan) birəbər idarə edirlər.

Öyle hökumətlər var ki, bütün hökumətі-aliyyə camaat seçiyləndə olub, onu macilis-mabusana göndərilmiş nümayəndələr idarə edirlər. Bu üsul idarəi dövlətlər Cümhuriyyət adlanmışdır. Cümhuriyyət idarəli dövlətlər Qiyyadlar Şimali Amerika, İsveçrə, Fransa və başqa dövlətlərdir.

Amerikanın idarə hökumətі məthut cümhuriyyətdən ibarətdir. Amerika məşrutəsi başqa dövlətlərin məşrutəsinə oxşamayır.

Avropada Amerika üsul idarəsi kibi ikinci qüvvəçə dövlətinin idarəsidir ki, burada da camaat cümalıar məhəddə olan kibi öz vəkilərini seçirlər. Bu vəkillər macilisi-mabusan-mahalı (qəbi bir mütəqil cümhuriyyət kibi) edirlər. Və öz vəsiqi qanunlarla idarə olunurlar. Bu mühtəlif cümhuriyyətlərin başında bütün Amerika öz əhalisinə aida işlara məsələ: xarici dövlətlər ilə əlaqədə bulunmaq, ordu, donanmə, ticarət, poçta və pul işlərinə baxmərdən otan bir mütləhiq hökumət durur.

Bu məşrutə səyəsində düzəlmiş qanun veren hökumət camaatır mütəhiqinin nümayəndələrindən ibarət (senat) və İpəlaatdan müteşəkkil konfrans bursəır.

Nümayəndələr (Palatası) hər mahaldan (şəti) iki lie inqilab edilmiş üzvlərdən təşkil edilir, 25 yaşına çatmayan 18 ilin ərzində cümhuriyyətə qıraşan (vətən ətrafı) və bir şəxsin satılın olmayan adamın ixtiyarı edilməga ixtiyarı olmayır. Rəisi-Cümhuriyyətin ixtiyarı mahduddur. Fəqət na müharibə başlamağa, na də sülh eqd etməya ixtiyarı yoxdur. Onun vəzifəsi qanunları icra edilməsinə nəzarət etməqdir. Prezidenin qanun vermək ixtiyarı verilməyir. (Naloq) təcyü qoymağa və müharibə etməkdə ixtiyarı yoxdur. 35 seyməda veten ətrafının prezidenti olmağa, 15 sənə camdhir meqhiyyəda yaşadığından sonra ixtiyarı olur. Prezident olacaq şəxsə dövlət və zadəgan olmağı tələm gəlməyir. Ancaq camaat arasında hörmət qazanmış və öz məlumatı sayesində məşhur olmuş adamlar rəisi-cümhur ola bilirlər. Demeli, məthut cümhuriyyətin na olduğu əz da olsa məlumdu. Çox millətlərdən yalnız bəzilərinə bir dövlət məthut cümhuriyyət təzimdir, çünki öyle üsul-idarədə hər millət bir dil üzü qanunu ilə idara olunan muxtariyyətə sahib olmuş olur. Bu muxtariyyətlər bir yera cəmləşib məthut cümhuriyyət federativ respublika) təşkil edirlər.

Cümhuriyyətdə da bir qəx sa hökumət aliyyəs tapşırılır. O şəxs da rəisi-cümhuriyyətin (prezidentdən) ibarətdir. Fəqət prezident ilə padşahda böyük fərq vardır.

Əvvəla, prezident camaat tərəfindən bir neçə ilə seçilir. Padşah isə seçilmeyib ərsə taxt-taca malik olur. Onun qonunc nəticələrini tərix göstərir. Çox vaqt valideyn padşahlığa layiq olamadığında yeni başa boğ bir adam oldüqda yerə da o bütün hökumətі idara edəyir. İndi özünüz bir fikir edinir, bir başı boş adam özünü padşah elan etdikda Vətən və millət üçün na ede bilər? Həmişə ətrafında olan tamahkar, ac qurdlar kibi insanların arzusuna Vətən və millət tədə etmədi?

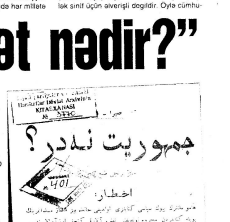

Sonra - prezidentə camaat qabağında cavabdehdir (məsul) olub onu qabağından kənar duduğu ilərdən ötrü məhkəməya vermək olar. Amma padşah camaat qabağında cavabdehdirsə (məsul) olmadığından məhkəməyə vermək olmayır. İngiltərədə padşahın ixtiyarı məhdud olmağına baxmayaraq orada da başqa məşrutəli dövlətlər kibi padşaha da külli vəzirlər cavabdehdirə olurlar.

Cümhuriyyət ilə məşrutənin təfavütü budur ibarətdir. Cümhuriyyətdə xətə mənsəbli-li mamurlardan başlayaraq prezidenə qədər hamısı macilis mabusanın iyərisi camaat əlinə müəyyədəri qərşısında qamudan kənar iş görərlərsə, məsul dutulacaqdırlar. Bu bir mütüm məsələdir. Cümhuriyyət idarəli dövlətdə camaat öz vətəninin əğası olur. Heç kim ona qəsd etməyi bacarmayır. Prezident camaatın vəkilidirsədir. O, əhalinin xidmətində işləməlidir. Demeli, cümhuriyyətin na olduğu əşkar oldu. Camaat ancaq cumhuriyyətdə azadə yaşayacağına və onun hürriyyətinə heç kim qəsd etməyəcəyinə və azad surətdə yüksəldə məqamlı olmasına heç kəs mane olməyacağına inanı bilər. Cümhuriyyət idarəli bir dövlətin vətən ətrafı, bir qəməyyətdə hamısı ilə öz hüququnu müsəvi olduğunu və heç bir mənfəət barədə kəsi cümhuriyyətdə hürriyyətə xilidar etməyəcəyini düşünür.

Camaat nümayəndəni hökumət (Verxovnı vlasti) mükəmməl surətdə məvcud edər isə bir o qədər də onun rahat yaşamasını və mədəni olmasını artacaqdır. Camaatın çox hissəsinin kəndilər və fəhlələr təşkil edilər. Əhalinin o qiyək sinfi (proletariat) öz nümayəndələri sayesinde maciləs-mabusanda əksəriyyət təşkil etməlidirlər. O vəqt macilisi-mabusuan fəhlələr və kəndilləri nəfinə qanun verəcəkdir. Dövlətlərin (sərvətdarların) iştahası çox olan dövlətlər də fəhlə və kəndilər üçün na qədər əğır və çətin vergiyilini billiz, çünki əraləda macilis-mabusanda əksəriyyət sərvətdarlar təşkil ediyor. Ölbəttə ki, onlar öz yerlərində müklüdürlər, fabrika və zavodlarından hasil olan manfəəti nəzərə alaraq fəqərəyi-kasibənin hüququnu və istirahət iş yaşamalarını tamahkar etməzlər. Hökumət idarəsi varlıların elində olan bir dövlətin idarəsinə sərvətdarlar cümhuriyyəti (aristokratiya) deyirlər ki, bu da heç vəqt işlək üzü üzərində əsaslı dəgildir. Öyle cümhuriyyətin nə olduğunu bildiyimizdən sonra, onun hansı növünün Rusiyada daha münasib olacağını araşdırmağa çalışaq.

"Cümhuriyyət nədir?"

Rusiyanın əski üsul idarəsi məhv edildi. Indi isə yeni üsul idarə bina etmək lazımdır. "Rusiyanın üsul idarəsi na tovr olmalıdır" sualına boyle cavab vermeliyiz: - Cümhuriyyət üç növdür: 1) Cümhuriyyət-amalo; 2) mətnut cümhuriyyət; 3) Sarvətdarlar cümhuriyyəti.

Cumhuriyyet əlam nədir? Rusiya nə üçün cümhuriyyət olmalıdır? Bu sualara cavab verməkdən ötrü Rusiyadan çox qabaqa uzatıa vəsiləyi hayatı başlayan dövlətlərin no tovr təşkil edildiyi ilə aşına olmaq lazım gəlir.

Başqa dövlətlərin nə tövr təşkil edildiyini yazmazdan əvval əlavə edək ne oldüğu barəsinin izahat vermək:yiz. Dövlət hüdudu (sərhədi) müayyən bir yerdə yaşayıb və bütün ətrafında aid bir hökumət alıyyəsə tabe olan insanlardan ibarətdir. Hökumətin vəzifəsi:

1) Vətən ətrafından ortü hökumət qanun verir. Və bunlara bütün ətrafı, vətən tabe olmalıdır.

2) Qonunu pozanları və onu icra edənləri hökumət mühakimə edir.

3) Hökumət dövlət idarə edib və qanun icra etmək üçün binəkilərdə bulunur. Qanun hökumət tərəfindən verildiğina baxmayaraq onların icrası üçün edilən binəkilərinə qanuna qüvvəsi olmayır.

Buna göre də hökumət kimin əlində olduğunun böyük əhəmiyyəti və mənası vardır. Dövlət bir neçə üsulda edilir: Bir mütəəyyən (padşahlıq), digəri isə cümhuriyyətdir. Mütləqiyyət idarəli dövlətlərdə hökumətі-aliyya (xeronovna vasi) padşahdan əlində olur. Hərgaha dövlət idarəsi bütün-bütünə padşahın ixtiyarında olar isə o vəqt öyle bir idarəyə idarəi-mütləqə deyilir. Yəni bütün hökumətі padşah özü bildiği kibi idara edir. Dövlət dumasi tesis olmadan və hətta olandən sonra da Rusiyanın padşah bə bildiği kibi idara edirdi. Padşahın böyük haraketləri camaatı, onu i başından rədd etməga məcbur etdi. Bəzi dövlətlərdə hökumətі-aliyyə padşahın ixtiyarı mqutaə qanunları ilə mahdud edilib padşah öz tərəfindən heç bir qanun qoya bilmayib, ancaq qonu adi vər.

İngiltərədə, Belçikada padşahın ixtiyarı macilis-mabusa (parlamento) ilə mahdud edilmişdir. Macilisi-mabusan camaat nümayəndələrindən təşkil edilib, onun verdigi qanunu padşah təsdiq edir.

Padşah macilisi-mabusanın verdigi qanunları təsdiq etməga ixtiyarı vardır. O vəqti o parlamenti buraxıb, yenisini davat edir.

4. Hərgah macilisi mabusanda birinci-ikinci verdigi qanunu qabul edirsə, o zaman padşah o qanunu təsdiq etməga məcburdur. Əgər vəqt macilis-mabusan ilə padşah arasında narazılıq əmələ gəlir. Camaat öz nümayəndələrinin tərəfini saxlamağa başlar, o zaman padşah dövlətin əsas qanunlarını yeni-yə mqutaqqir pozmuş olduğundan mövqe çox pis olur.

Osmanlı və sultanatı-mütləqiyyə məşruiyyətin, yani (konstitusiya tərəfdarı) ne olduğunu bir növ anlamışdı. Məşrutədə əli-hökumət padşah və cümhuriyyət nümayəndələri (macilis-mabusan) birəbər idarə edirlər.

Öyle hökumətlər var ki, bütün hökumətі-aliyya camaat seçiyləndə olub, onu macilis-mabusana göndərilmiş nümayəndələr idarə edirlər. Bu üsul idarəi dövlətlər Cümhuriyyət adlanmışdır. Cümhuriyyət idarəli dövlətlər Qiyyadlar Şimali Amerika, İsveçrə, Fransa və başqa dövlətlərdir.

Amerikanın idarə hökumətі məthut cümhuriyyətdən ibarətdir. Amerika məşrutəsi başqa dövlətlərin məşrutəsinə oxşamayır.

Avropada Amerika üsul idarəsi kibi ikinci qüvvəçə dövlətinin idarəsidir ki, burada da camaat cümalıar məhəddə olan kibi öz vəkilərini seçirlər. Bu vəkillər macilisi-mabusan-mahalı (qəbi bir mütəqil cümhuriyyət kibi) edirlər. Və öz vəsiqi qanunlarla idarə olunurlar. Bu mühtəlif cümhuriyyətlərin başında bütün Amerika öz əhalisinə aida işlara məsələ: xarici dövlətlər ilə əlaqədə bulunmaq, ordu, donanmə, ticarət, poçta və pul işlərinə baxmərdən otan bir mütləhiq hökumət durur.

Bu məşrutə səyəsində düzəlmiş qanun veren hökumət camaatır mütəhiqinin nümayəndələrindən ibarət (senat) və İpəlaatdan müteşəkkil konfrans bursəır.

Nümayəndələr (Palatası) hər mahaldan (şəti) iki lie inqilab edilmiş üzvlərdən təşkil edilir, 25 yaşına çatmayan 18 ilin ərzində cümhuriyyətə qıraşan (vətən ətrafı) və bir şəxsin satılın olmayan adamın ixtiyarı edilməga ixtiyarı olmayır. Rəisi-Cümhuriyyətin ixtiyarı mahduddur. Fəqət na müharibə başlamağa, na də sülh eqd etməya ixtiyarı yoxdur. Onun vəzifəsi qanunları icra edilməsinə nəzarət etməqdir. Prezidenin qanun vermək ixtiyarı verilməyir. (Naloq) təcyü qoymağa və müharibə etməkdə ixtiyarı yoxdur. 35 seyməda veten ətrafının prezidenti olmağa, 15 sənə camdhir meqhiyyəda yaşadığından sonra ixtiyarı olur. Prezident olacaq şəxsə dövlət və zadəgan olmağı tələm gəlməyir. Ancaq camaat arasında hörmət qazanmış və öz məlumatı sayesində məşhur olmuş adamlar rəisi-cümhur ola bilirlər. Demeli, məthut cümhuriyyətin na olduğu əz da olsa məlumdu. Çox millətlərdən yalnız bəzilərinə bir dövlət məthut cümhuriyyət təzimdir, çünki öyle üsul-idarədə hər millət bir dil üzü qanunu ilə idara olunan muxtariyyətə sahib olmuş olur. Bu muxtariyyətlər bir yera cəmləşib məthut cümhuriyyət federativ respublika) təşkil edirlər.

Cümhuriyyətdə da bir qəx sa hökumət aliyyəs tapşırılır. O şəxs da rəisi-cümhuriyyətin (prezidentdən) ibarətdir. Fəqət prezident ilə padşahda böyük fərq vardır.

Əvvəla, prezident camaat tərəfindən bir neçə ilə seçilir. Padşah isə seçilmeyib ərsə taxt-taca malik olur. Onun qonunc nəticələrini tərix göstərir. Çox vaqt valideyn padşahlığa layiq olamadığında yeni başa boğ bir adam oldüqda yerə da o bütün hökumətі idara edəyir. İndi özünüz bir fikir edinir, bir başı boş adam özünü padşah elan etdikda Vətən və millət üçün na ede bilər? Həmişə ətrafında olan tamahkar, ac qurdlar kibi insanların arzusuna Vətən və millət tədə etmədi?

Sonra - prezidentə camaat qabağında cavabdehdirsə (məsul) olub onu qabağından kənar duduğu ilərdən ötrü məhkəməya vermək olar. Amma padşah camaat qabağında cavabdehdirsə (məsul) olmadığından məhkəməyə vermək olmayır. İngiltərədə padşahın ixtiyarı məhdud olmağına baxmayaraq orada da başqa məşrutəli dövlətlər kibi padşaha da külli vəzirlər cavabdehdirə olurlar.

Cümhuriyyət ilə məşrutənin təfavütü budur ibarətdir. Cümhuriyyətdə xətə mənsəbli-li mamurlardan başlayaraq prezidenə qədər hamısı macilis mabusanın iyərisi camaat əlinə müəyyədəri qərşısında qamudan kənar iş görərlərsə, məsul dutulacaqdırlar. Bu bir mütüm məsələdir. Cümhuriyyət idarəli dövlətdə camaat öz vətəninin əğası olur. Heç kim ona qəsd etməyi bacarmayır. Prezident camaatın vəkilidirsədir. O, əhalinin xidmətində işləməlidir. Demeli, cümhuriyyətin na olduğu əşkar oldu. Camaat ancaq cumhuriyyətdə azadə yaşayacağına və onun hürriyyətinə heç kim qəsd etməyəcəyinə və azad surətdə yüksəldə məqamlı olmasına heç kəs mane olməyacağına inanı bilər. Cümhuriyyət idarəli bir dövlətin vətən ətrafı, bir qəməyyətdə hamısı ilə öz hüququnu müsəvi olduğunu və heç bir mənfəət barədə kəsi cümhuriyyətdə hürriyyətə xilidar etməyəcəyini düşünür.

Camaat nümayəndəni hökumət (Verxovnı vlasti) mükəmməl surətdə məvcud edər isə bir o qədər də onun rahat yaşamasını və mədəni olmasını artacaqdır. Camaatın çox hissəsinin kəndilər və fəhlələr təşkil edilər. Əhalinin o qiyək sinfi (proletariat) öz nümayəndələri sayesinde maciləs-mabusanda əksəriyyət təşkil etməlidirlər. O vəqt macilisi-mabusuan fəhlələr və kəndilləri nəfinə qanun verəcəkdir. Dövlətlərin (sərvətdarların) iştahası çox olan dövlətlər də fəhlə və kəndilər üçün na qədər əğır və çətin vergiyilini billiz, çünki əraləda macilis-mabusanda əksəriyyət sərvətdarlar təşkil ediyor. Ölbəttə ki, onlar öz yerlərində müklüdürlər, fabrika və zavodlarından hasil olan manfəəti nəzərə alaraq fəqərəyi-kasibənin hüququnu və istirahət iş yaşamalarını tamahkar etməzlər. Hökumət idarəsi varlıların elində olan bir dövlətin idarəsinə sərvətdarlar cümhuriyyəti (aristokratiya) deyirlər ki, bu da heç vəqt işlək üzü üzərində əsaslı dəgildir. Öyle cümhuriyyətin nə olduğunu bildiyimizdən sonra, onun hansı növünün Rusiyada daha münasib olacağını araşdırmağa çalışaq.

(Davamı sah 6)

"Cümhuriyyət nədir?"

(Əvvəli səh.5)

İsveçrədə də prezident belə yoxdur. Cümhuriyyətin başında bir neçə nəfərdən ibarət bir komissiya durur. İsveçrə məthid cümhuriyyəti bir neçə mahal (qantun)lardan təşkil edilmişdir. Hər qantunun öz milli-ictimai vardır. Və ictimaidə "məthid şura" adlanan komissiyaya öz nümayəndəsini seçib göndərir. Bunlardan maildə ən mühüm qanunları İsveçrədə camaət özü verir, (ümumcamaət qarşısında) mövqe müzakirəyə qoyur. Hər kəs qanunu qəbul etmək istəyirsə, razılığını, istəməyən narazılığını izhar edir.

Hər bir qanunun qəbul edilib-edilməməsi əksəriyyət sədrilə qəbul olunur.

Deməli, İsveçrə cümhuriyyəti Fransa cümhuriyyətinə heç də oxşamayır. Çünki Fransada (referendum) yəni ümumcamaət qarşısında müzakirəyə qoyularaq üsulu yoxdur. Bir də İsveçrə də məthud cümhuriyyətdir. Fransada isə rəsmi cümhuriyyəti-əlam isə də əsl həqiqətdə isə sərvətdar cümhuriyyətidir. Bundan miyadə Fransada intixabat işləri öylə bir surətdədir ki, məclis-məbusanına - fabrika, zavod sahibləri və dövlətli düşür. Onların məclisi-məbusanında 2-yə təqsim edilir. Yuxarı və aşağı palata. (Birinci sərvətdarlardan, 2-ci isə füqərayi-kasibə nümayəndələrindən ibarətdir. Məclisi-məbusanın ikiyə bölünməsi əhalidən ötrü məzr vəxtlidir. Qanuni aşağı palata tərtib verdikdən sonra, yuxarı palatada təqdim edilir.

Və ancaq yuxarı palatanın təsdiqi ilə qəbul olunur. Böylə bir qaidəyə işlək camaət razı ola bilməz. Və olmamalıdır da. Zira əhalinin əksəriyyətini təşkil edən işlək camaatın nümayəndələri bu və yaxud digər bir qanun tətbiq etdiginde camaatın nəfi nəzərə alır, gözləyir. Artıq bu qanunun digərlər tərəfindən təsdiq edilib-edilməməsinə nə hacət?

Rusiyada da iki palata var idi: Dövlət Duması və Dövlət Şurası. Duma həll etdiyi məsələləri çox vaxt Şura qəbul etməyirdi. Çünki Şurada (Sovet) zadəganlarından ibarət idi. Onlardan da çoxu Şura ilə əhali tərəfindən intixab edilməyib, padşahın təyin edilməsi ilə daxil olurdular. Böylə idarəyə zadəganar idaresi deyilir. Çünki idarə başında zadəganlar, dövlətlilər, əyanlar dururdular. Rusiyada imdi öylə üsul-idarə düzəltilməlidir ki, oraca camaətin işlək sinfi qüvvə tapa bilsin.

Üsul-idarə cümhuriyyəti-əlam ilə olmalıdır!

Yuxarıda zikr olunanlardan anlaşıldı ki, işlək camaət bu yaxın zamanda dəvət ediləcək məclisi-məbusanda Rusiyada cümhuriyyəti-əlam olması üçün çalışmalıdır.

Məclisi-məbusan camaət-ictimai adlı bir palatadan ibarət olacaqdır. Ancaq cümhuriyyəti-əlam ilə əhali keçmiş qara günlərinin məhv ediləcəyinə ümid edirlər. Ancaq fəqiri-kasibə bilir ki, bu hürriyyət bizə nə baha qiymətə oturdu. İndi hürriyyəti möhkəmləndirəlim!

İkinci kitabımız "Məclisi-məbusan nədir" olacaqdır.